تاريخى رەشىدىي[1]

مىرزا ھەيدەر كۆرەگان

موللا مۇھەممەدنىياز ئىبن ئەبدۇلغەفۇر تەرجىمىسى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

ئەمىر سەيىد ئەلى[2] ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئوغلى سانسىز مىرزىنىڭ قەشقەردە ھۆكۈمەت باشقۇرغانلىقى ۋە كېيىنكى ئەھۋاللارنىڭ بايانى

ئەمىر سەيىد ئەلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى قالدى. چوڭى سانسىز مىرزا ئىدى. ئۇنىڭ ئانىسى چۇراس قەبىلىسىدىن ئىدى. يەنە بىر ئوغلى مۇھەممەت ھەيدەر مىرزا بولۇپ، ئۇنىڭ ئانىسى ئۇزۇن سۇلتان خانىم يۇنۇسخانىنىڭ ھاممىسى ئىدى. موغۇللار رەسمىيىتى بويىچە چوڭ ئوغلى سانسىز مىرزا ھاكىمىيەت ئۇستىگە چىقتى. لېكىن ئۇ ناھايىتى يۇرەكلىك، قامەتلىك ۋە كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ كىشى ئىدى. شۇڭا، ئۇزۇن سۇلتان خانىمنىڭ ھۆرمەت ـ ئېھتىرامىنى قىلىپ ۋە قېرىنداشى مۇھەممەت ھەيدەر مىرزىغا شەپقەت قىلىپ، قەشقەر ۋە يېڭىسارنى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن خانىمغا قويۇپ بېرىپ، ئۆزى يەكەننى پايتەخت قىلدى. گەرچە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ نەسەبى يۇنۇسخان بىلەن ئىسانبۇغاخانغا ئوخشاشلا تۇغقان بولسىمۇ، ئەمما ئەمىر سەيىد ئەلى ئۆزى ھايات ۋاقتىدا ئىسانبۇغاخانىنىڭ قىزى دۆلەتنىگارخانىمنى مۇھەممەت ھەيدەر مىرزىغا ئېلىپ بەرگەنىدى. شۇ سەۋەبتىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئىسانبۇغاخانىنىڭ تەبىقىسىگە تەۋە بولۇپ، شۇلارغا تايىناتتى. ئەمىر سەيىد ئەلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئاز ۋاقىت ئىچىدە ئىسانبۇغاخانمۇ ۋاپات بولدى. [تارىخقا سەككىز يۇز ئاتمىش ئالتىنچى يىلى[3]] خانلىق ئۇنىڭ ئوغلى دوستمۇھەممەدخانغا قارار تاپتى. بۇ ئەھۋال كېيىن زىكىر قىلىنغۇسى. دېمەك، مۇھەممەد ھەيدەر [مىرزا] كۆيئوغۇللۇق ۋاستىسى بىلەن ئىسانبۇغاخانغا خىزمەت قىلاتتى. ئىسانبۇغاخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى دوستمۇھەممەدخانغا بەيئەت قىلدى. ئەمما سانسىز مىرزا ئۇنىڭ ئەكسىچە بولسا يۇنۇسخانغا ئىلتىجا قىلدى. شۇ سەۋەبتىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا [قەشقەردە تۇرالماي ئاقسۇغا، دوستمۇھەممەدخانىنىڭ قېشىغا باردى. سانسىز

---

① بېشى ئۆتكەن سانداً

② ژۇرنىلىمىزنىڭ ئالدىنقى سانلىرىدا بۇ ئىسىم «ئەمىر سەيىد ئەلى» دەپ يېزىلىپ قالغان. تۇزۇتىپ ئوقۇشىڭىزلارنى سورايمىز.

③ ھىجرىيە 866 ـ يىلى مىلادىيە 1461 ـ 1462 ـ يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مىرزا] قەشقەرنى تولۇق ئىشغال قىلدى ۋە شۇ قەدەر ئادالەت بىلەن سوردىكى، ئۆتكەن زامانلار ئۇنىڭ زامانىسىگە ھەسەت قىلاتتى.

ئەمىر سەيىد ئەلىدىن كېيىن سانسىز مىرزا يەتتە يىل ھۆكۈمەت تۇتتى. تارىخقا سەككىز يۈز ئاتمىش توققۇنىچى يىلى[1] ۋاپات بولدى. ۋاپاتىنىڭ سەۋەبى شۇ ئىدىكى، سانسىز مىرزا كۈنلەرنىڭ بىرىدە شىكارغا چىققانىدى، ئۇ شىكار ئۈستىدە توساتتىن ئاتتىن يىقىلدى. ئۇ يەردە بىر يۇلغۇن زىخى بار ئىدى، قورسىقىغا كىرىپ كەتتى. جاراھەتلىنىپ يارىسى يامانغا ئۆرۈلدى. ئاشۇ جاراھەت تۈپەيلىدىن ۋاپات بولدى. ئۇ ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن قەشقەر خەلقى مىرزا مۇھەممەد ھەيدەرنى قەشقەرگە ئېلىپ كەلدى. دوستمۇھەممەدخان يەكەنگە بېرىپ سانسىز مىرزىنىڭ ئايالى جامال ئاغىنى نىكاھىغا ئالدى. سانسىز مىرزىنىڭ ئىككى ئوغلى بىر قىزى بولۇپ، بىرىنىڭ ئېتى مىرزا ئاببەكرى يەنە بىرىنىڭ ئېتى ئۈمەر مىرزا ئىدى. قىزىنىڭ ئېتى خانسۇلتان سۇلتانىم[2] ئىدى. شۇنداق قىلىپ دوستمۇھەممەدخان سانسىز مىرزىنىڭ پەرزەنتلىرىنى ئۆزى بىلەن ئاقسۇغا ئېلىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئەھۋالى2 كېيىن بايان قىلىنغۇسى.

دوستمۇھەممەدخاننىڭ خانلىققا ئولتۇرغانلىقى

ئىسانبۇغاخان كېسەل بىلەن ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئوغلى دوستمۇھەممەدخان ئون يەتتە يېشىدا پادىشاھ بولدى. بۇ ئەقىل ئىگىلىرى قاتارىغا كىرمىگەن ياش بالا بولۇپ كۆپىنچە قىلىقلىرى ئەقىل ـ پاراسەت قانۇنىغا خىلاپ ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بىر دەممۇ ھوشيارراق يۈرمەيتتى. مىسرا:

كەنارە تۇتغىل، ئەي ئاقىلكى، بولمىش مەستۇ دىۋانە،

دوستمۇھەممەدخان قەلەندەرچىلىككە ناھايىتى ھېرىسمەن ۋە ئامراق ئىدى. ھەممە ئەمىرلىرىگە قەلەندەرلەرچە ئاتلارنى قويغانىدى. ئۆزىگە: «شەمسىددىن ھابدال» دەپ ئات قويدى. باشقا پۇتكۈل خىزمەتچى ـ مۇلازىملىرىغمۇ شۇ يوسۇندا: «پالانچى ھابدال [پوكۈنچى ھابدال]» دەپ ئات قويدى. خادىملىرىنى دائىم شۇ ئات بىلەن قىچقىراتتى. لېكىن، ئۆزى ھەددىدىن تاشقىرى سېخىي ئىدى. يەنى تۆۋەندە ئېيتىلغىنىدەك، مىسرا:

بۇ داۋەرلىك ئوخشاركى دىۋانەلىككە.

ئۇنىڭ ئىشلىرى بەلكى دىۋانىلىكىنىڭ ئۆزى ئىدى. دوستمۇھەممەدخان يەتتە يىل پادىشاھلىق قىلدى. ئۇنىڭ پادىشاھلىق زامانىدا يەكەن ۋە قەشقەرگە بىر نۆۋەت لەشكەر تارتىپ باردى. چۈنكى سانسىز مىرزا ۋاپات بولغاندىن كېيىن بىرىنچى نۆۋەت يەكەنگە لەشكەر باشلاپ كەلدى. سانسىز مىرزىنىڭ ئەمىرلىرى يەكەن دەرۋازىسىنى تاقاپ، شەھەرنى قوغدىدى. دوستمۇھەممەدخان ئۇلاردىن سانسىز مىرزىنىڭ ئايالىنى چىقىرىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. شۇندىن كېيىن ئەمىرلەر جامال ئاغىنى دوستمۇھەممەدخانغا چىقىرىپ بەردى. ئاندىن كېيىن

① ھىجرىيە 869 ـ يىلى مىلادىيە 1464 ـ 1465 ـ يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ.
② بۇ ئىسىم پارسچە نۇسخا بىلەن مولا مۇھەممەد نىياز تەرجىمىسىدە يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان. 1996 ـ يىلى تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان رۇسچە نەشرىدە ۋە مۇھەممەد سادىق قەشقەرى تەرجىمىسىدە «خانسۇلتان خانىم» دېيىلگەن.

ئۇنىڭ پەرزەنتلىرىنىمۇ تەلەپ قىلدى. شۇڭا چوڭ ئوغلى مىرزا ئاتابەكرىنى چىقىرىپ بەردى. شۇندىن كېيىن دوستمۇھەممەدخان بۇندىن زىيادە تاقارىشماي قەشقەرگە ياندى. ئۆزى ئاقسۇدىن يەكەنگە يۈزلەنگەندە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى قەشقەرلىكلەر تەلەپ قىلغانلىق تۈپەيلىدىن قەشقەرگە ئەۋەتكەندى. دوستمۇھەممەدخان يەكەندىن قەشقەرگە قايتقاندىن كېيىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئۇنىڭ ئىستىقبالىغا كەلدى. شۇندىن كېيىن دوستمۇھەممەدخان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى يېڭىسارغا بۇيرۇپ قويۇپ، ئۆزى قەشقەرگە بېرىپ قەشقەرنى بۇلان ـ تالان قىلدى. ئاندىن ئاقسۇغا كەتتى. مۇشۇ سەۋەبتىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا دوستمۇھەممەدخاندىن رەنجىپ، يۇنۇسخانغا بەيئەت قىلدى. بۇلار تۆۋەندە زىكىر قىلىنغۇسىدۇر.

دوستمۇھەممەدخان ئاقسۇغا بېرىپ بىرنەچچە مۇددەتتىن كېيىن، سىڭلىسى ھۇسىنىگار خانىمنى مىرزا ئاتابەكرىگە بەردى. لېكىن مىرزا ئاتابەكرى دوستمۇھەممەدخانىڭ مىجەزىنىڭ غەلىتىلىكىدىن ھەمىشە ۋەھىمە قىلىپ يۈرەتتى. شۇڭا ئاخىر قېچىپ قەشقەرگە يەنى تاغىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا باردى. ئاندىن دوستمۇھەممەدخان ھۇسىنىگار خېنىمنى قەشقەرگە ئەۋەتىپ بەردى. بۇ ۋەقەلەردىن كېيىن دوستمۇھەممەدخان ئاتىسىنىڭ خوتۇنلىرىدىن بىرىگە مايىل بولۇپ، مۇھەببەت ئىزھار قىلىپ، ئۇنى نىكاھىغا ئالماقچى بولدى ۋە بۇنىڭ ئۈچۈن ئۆلىمالاردىن رۇخسەت تەلەپ قىلدى. ئۇنىڭ ھۇزۇرىدىكى ئۆلىمالاردىن ھېچقايسىسى رۇخسەت بەرمىدى. شۇڭا، ئۇ ئۆلىمالاردىن يەتتە كىشىنى ئۆلتۈردى. مەۋلانا مۇھەممەد ئەتتار نامىلىق تەڭداشسىز ئالىم، دەرۋىش ۋە پەرھىزكار بىر كىشى بار ئىدى. ئاخىر ئۇنى چاقىرتتى. مەۋلانا مۇھەممەد كېرىپ كۆردىكى، خان مەست ھالەتتە قولىدا شەمشەرنى تۇتۇپ، غەزەپ بىلەن ئولتۇرۇپتۇ. خان مەۋلانادىن: «[ئەي موللا،] ئۆگەي ئانامنى نىكاھىمغا ئېلىشنى ئارزۇ قىلمەن. راۋامدۇر؟» دەپ سورىدى. مەۋلانا جاۋاب بېرىپ: «سىزگە راۋادۇر» دېدى. شۇنداق قىلىپ خان شۇ سائەتتىلا توي تەييارلىقلىرىنى ھازىرلاپ، دەرھاللا نىكاھ قىلدۇردى ۋە شۇ كېچىسىلا بىر ياستۇققا باش قويدى. دوستمۇھەممەدخان بۇ ناشايان ئىشتىن كېيىن ئۇيقۇغا كەتتى. چۈشىدە ئاتىسىنى كۆردى، ئاتىسى بىر قارا ئاتقا مىنىپ كەلدى ـ دە، دوستمۇھەممەدخانغا: «ھەي بەدبەخت، بىزنىڭ مۇسۇلمانچىلىقىمىز يۈز يىلدىن بېرى، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ۋاقىتتىن بېرى كۈچىيىپ كەلگەنىدى، سەن ئىسلامدىن يېنىپ كاپىر بولدۇڭ!» دەپ دوستمۇھەممەدخانىڭ كۆكسىگە بىر تال ئوق ئاتتى. ئاندىن كېيىن ئېتىندىن چۈشۈپ، قازان قارىسى ئېلىپ كېلىپ، دوستمۇھەممەدخانىڭ يۈزىگە سۈرتۈپ قارا قىلدى. خان بۇ چۈشتىن قورقۇپ ئويغاندى، كۆپ پۇشايمان ۋە نادامەتلەر قىلدى. شۇ سائەتتىلا ئۆگەي ئانىسىنىڭ قېشىدىن چىقىپ غۇسلى قىلدى. ئۇنىڭ كۆڭلى خىرەلەشتى. تېنىگە قىزىتما ۋە ھارارەت پەيدا بولدى. خالايىق مۇھەممەد ئەتتارغا غەلۋە ـ غوۋغالار بىلەن ھۇجۇم قىلدى. ئۇلار: «بۇ ئىشقا پەتىۋا بەرمىگەن بولسىڭىز، خان بۇ بالاغا گىرىپتار بولماس ئىدى» دېدى. خان ئېيتتىكى: «مەۋلاناغا چېقىلماڭلار، چۈنكى مەن مەۋلانادىن پەتىۋا سوراشتىن ئىلگىرى ئۆلىمالاردىن يەتتە كىشىنى ئۆلتۈردۈم، ئاندىن كېيىن مەۋلانانى چاقىرغانىدىم، ئۇ چاغدا ئۆزۈم مەست ئىدىم. قولۇمدا شەمشەر تۇتقان ھالدا قاتتىق قەھرى ـ غەزەپ بىلەن مۇئامىلە قىلىپ: ‹ئۆگەي ئانامنى نىكاھىمغا ئالسام راۋامۇ ياكى راۋا ئەمەسمۇ؟› دەپ سورىدىم. بىچارە مەۋلانا ئاجىزلىقى ۋە ئىلاجسىزلىقى تۇپەيلىدىن: ‹سىزگە راۋادۇر› دەپ بۇ پەتىۋانى بەردى».

مەۋلانا ئېيتتىكى: «مەن ئۆگەي ئانىنى نىكاھىغا ئېلىشنىڭ دۇرۇس ئىكەنلىكىگە پەتىۋا بەرمىدىم، ‹سىزگە راۋادۇر› دېيىشىمنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئانىسىنى نىكاھىغا ئېلىشنى ھالال بىلگەن ئىكەن، شۇ تۇپەيلىدىن ئۇ كاپىر بولدى دېگەن سۆز. بۇنداق ئىشلارنى قىلىش بارلىق مۇسۇلمانلارغا راۋا ئەمەس. كاپىر ھەرقانداق ئىش قىلسا ئۇنىڭغا راۋا بىلەن ناراۋانىڭ

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

پەرقى يوق».

دېمەك، خان شۇ جۇنۇپ بولغىنىچە ئالتىنچى كۈنى ۋاپات بولدى. بۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ يېشى يىگىرمە تۆتتە ئىدى. ئالتە يىل پادىشاھلىق قىلدى. يەتتىنچى يىلى ئالەمدىن كەتتى. بۇ ۋاقىت تارىخقا سەككىز يۈز يەتمىشىنچى يىلى[1] ئىدى.

خوجا شەرىپ قەشقەرى دوستمۇھەممەدخانىنىڭ ۋاپاتى تارىخىنى «خوك مەرد» (توڭغۇز ئادەم) دېگەن سۆز بىلەن چىقىرىپتۇ. دوستمۇھەممەدخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن، يۈرتىنىڭ ھەممىسى باشباشتاق بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى سۇلتان ئاتلىق بىر ئوغلى قالغانىدى. خەلقنىڭ بەزىلىرى ئۇنى ئېلىپ قېچىپ، تۇرپان ۋە چالىش تەرەپلەرگە كەتتى. يۇنۇسخان ئاقسۇغا كېلىپ پۈتكۈل خالايىقنى ئۆز تەۋەسىگە ئالدى.

يۇنۇسخانىنىڭ ئىككىنچى قېتىم موغۇلىستانغا كەلگەنلىكى

مەخپىي قالمىسۇنكى، يۇنۇسخان سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزا ھۇزۇرىدىن ئىككىنچى نۆۋەت موغۇلىستانغا كەلدى. موغۇل ئەمىرلىرى يەنە خانىنىڭ ھۇزۇرىغا يىغىلدى. خانىنىڭ كۆپ ۋاقتى موغۇلىستاندا ئۆتەتتى ۋە يەتتە كەنتتە ئورۇنلاشقانىدى. لېكىن ئىسانبۇغاخانغا تەئەللۇق چېگرالارغا دەخلى يەتكۈزەلمەيتتى. ئىسانبۇغاخان بىلەن ئەمىر سەيىد ئەلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن خانلىق دوستمۇھەممەدخانغا قالغاندا، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن سانسىز مىرزىنىڭ ئارىسىدا كۆڭۈلسىزلىك پەيدا بولۇپ، [مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا] ئاقسۇغا دوستمۇھەممەدخانىنىڭ ھۇزۇرىغا باردى. سانسىز مىرزا يۇقىرىدا بايان قىلىنغىنىدەك يۇنۇسخانغا بەيئەت قىلدى. شۇ سەۋەبتىن يۇنۇسخان بىردىنلا كۈچەيدى. شۇ كۈنلەردە يۇنۇسخان نەچچە نۆۋەت قەشقەرگە كەلدى. ئەمما موغۇل لەشكەرلىرى قەشقەردە تۇرغىلى ئۇنماي قېچىپ كېتەتتى. شۇ سەۋەبتىن خانمۇ ئىلاجسىزلىقتىن موغۇلىستانغا كېتەتتى. نەچچە نۆۋەت شۇنداق ئەھۋال سادىر بولدى. بۇنىڭ تەپسىلاتىدا خىلمۇ خىل رىۋايەتلەر بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ رىۋايەتلەر ناھايىتى ئۇزۇن. قىسقىچە بايان قىلغاندا، يۇنۇسخان ھەمىشە شەھەر ۋە دېيار ئارزۇسىدا ئىدى. ئەمما موغۇل لەشكەرلىرى بولسا شەھەردىن بىزار ئىدى. شۇ سەۋەبتىن خان ھەمىشە موغۇلىستاندا كۈن كەچۈرەتتى. سانسىز مىرزا ۋاپات بولغاندىن كېيىن، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىمۇ يۇنۇسخانغا تەۋە بولدى ۋە بۇ ئەسنادا دوستمۇھەممەدخان ئۆلدى. يۇنۇسخان ئاقسۇغا كېلىپ، دوستمۇھەممەدخانىنىڭ تامام مەملىكىتىنى ئۆز تەۋەسىگە ئالدى. دوستمۇھەممەدخانىنىڭ كېيىنكى سۇلتان دېگەن ئوغلىنى ئۇنىڭ بىر مۇنچە تەرەپدارلىرى تۇرپان تەرەپكە ئېلىپ قاچتى. يۇنۇسخانىنىڭ تەبىئىتى ئاقسۇدا تۇرۇشنى خالايتتى. چۈنكى ئاقسۇ موغۇلستان بىلەن سېلىشتۇرغاندا شەھەرگە ئوخشاشراق ئىدى. لېكىن موغۇل خەلقىنىڭ ئەلپازىدىن خان شۇنى سەزدىكى، ئەگەر ئاقسۇدا بۇنىڭدىن زىيادە تۇرسا، موغۇل ئۇلۇسى كېيىنكى سۇلتان تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىش ئېھتىمالى بار ئىدى. شۇڭا يۇنۇسخان ئىلاجسىز ھالدا پۈتكۈل موغۇل ئۇلۇسىنى ئېلىپ موغۇلىستانغا باردى.

بۇ ۋاقىت ئىسان تايشىنىڭ ئوغلى ئۇماسانچى تايشىنىڭ دەۋرى ئىدى. ئىسان تايشى ھەققىدە ئۇۋەيسخانىنىڭ ئەھۋالاتلىرى بايانىدا زىكىر قىلىنىدى. دېمەك ئۇماسانچى تايشىمۇ بۇ چاغدا موغۇلىستانغا يېتىپ كەلدى. بۇنىڭ سەۋەبى تۆۋەندىكىچە: يۇقىرىدا زىكىر قىلىنغان ئىسان تايشى ئۇۋەيسخانىنىڭ سىڭلىسى مەختۇمسۇلۇ خانىمنى خانىنىڭ جېنىنى ئامان قويۇش بەدىلىگە ئالغانىدى. ئۇ مەختۇم خانىمدىن ئىككى ئوغۇل، بىر قىز تاپتى. ئەمما ئۇۋەيسخان مەختۇم خانىمنى ئىسان تايشىغا بېرىدىغان چاغدا ئىسان تايشىنى مۇسۇلمان قىلىپ، ئاندىن

① ھىجرىيە 870 ـ يىلى مىلادىيە 1465 ـ 1466 ـ يىللارغا توغرا كېلىدۇ.

شەرئەت بويىچە نىكاھلاپ بەرگەنىدى. شۇ سەۋەبتىن ئىسان تايشى ئۆز تەۋەلىرىنى مۇسۇلمان قىلغانىدى. خانىمدىن بولغان ئىككى ئوغۇلغا ئىبراھىم ۋە ئىلياس دەپ ئات قويدى. قىزىنى قادىربەردى ئىبن [مىر] كەرىمبەردىگە بەرگەنىدى. مەقسەت شۇكى، مۇسۇلمانچىلىق سەۋەبىدىن ئىبراھىم ئوك ۋە ئىلياس ئوك بىلەن ئۇماسانچى تايشىنىك ئارىسىدا نەچچە قېتىم جەڭگى ـ جېدەللەر بولدى. قالماق تىلىدا خانزادىنى «ئوك» دەپ ئاتىشىدۇ. دېمەك ئوماسانچى تايشى ئۇلاردىن قېچىپ ئۇچ [يۇز] مىڭ كىشى بىلەن موغۇلىستانغا كەلدى. ئاڭلىنىشلارغا قارىغاندا، ئىبراھىم ۋە ئىلياسلار توققۇز يۇز مىڭ كىشى بىلەن قالغانىدى. ئاخىر ئۇلار بىلەن قالماق خانىنىڭ ئارىسىدا دۇشمەنلىشىش كۆپ يۇز بەردى. ئىبراھىم ئوك بىلەن ئىلياس ئوك قالماق خانىدىن قېچىپ قىرىق مىڭ كىشى بىلەن خىتاي چېگرىسى ئىچىگە كىردى. بۇلارنىڭ ۋەيرانچىلىقى دوستمۇھەممەدخان [ۋاپات بولۇشتىن] ئىلگىرى، [يەنى تارىخىنىڭ سەككىز يۇز يەتمىش ئۇچىنچى يىلىدا ①] يۇز بەرگەنىدى. ئىبراھىم ئوك بىلەن ئىلياس ئوك [تارىخقا توققۇز يۇز ئوننىچى يىلى② ئەتراپىدا خىتاي چېگرىسى ئىچىگە كىرگەنىدى] ھەر ئىككىلىسى خىتاي مەملىكىتىدە ئالەمدىن ئۆتتى. ئىبراھىم ئوكنىڭ بابۇلاي ئاتلىق بىر ئوغلى قالغانىدى. ھازىر شۇ چېگرىدا بار بولغان شۇ قەۋمنىڭ ئېتىنى بابۇلاي دېيىشىدۇ. مەنسۇرخان خىتاي غازىتىغا بارغاندا شۇ غازات جەريانىدا بۇ جامائەت بىلەن جەڭ قىلغان. بۇنىڭ تەپسىلاتى مەنسۇرخانىنىڭ زىكرىدە بايان قىلىنغۇسى.

ئۇماسانچى تايشى ئىبراھىم ئوك ۋە ئىلياس ئوكدىن ئايرىلىپ موغۇلىستانغا كەلگەن چاغدا يۇنۇسخانمۇ ئاقسۇدىن موغۇل خەلقىنى كۆچۈرۈپ كەلگەنىدى. ئۇلار ئىلى دەرياسىنىڭ قىرغىقىدا سەپ تۈزۈپ جەڭ قىلىشتى. جەڭدە يۇنۇسخان يېڭىلىپ، موغۇل ئەمىرلىرىدىن كۆپ كىشى شېھىت بولدى. موغۇل ئۇلۇسى تۈركىستان تەرەپلىرىگە باردى. تۈركىستان جېگرىسىدا سەيھۇن دەرياسىنىڭ قىرغىقىدا قارا توقاي ئاتلىق جايدا قىش ـ زىمىستانىنى ئۆتكۈزدى. بۇرۇچ ئوغلان بۇ چاغدا موغۇل ئەھلى ئۈستىگە باستۇرۇپ كېلىپ چاپقۇن قىلدى. تەپسىلاتى تۆۋەندە زىكىر قىلىنغۇسى.

دوستمۇھەممەدخان ئۆلگەندىن كېيىن يۇز بەرگەن ۋەقەلەرنىڭ بايانى، يۇنۇسخانىنىڭ غالىبىيەتكە ئېرىشىپ، ئەبۇلخەيرخان ئۆزبېكنىڭ ئوغلى بۇرۇج ئوغلانىنى ئۆلتۈرگەنلىكى

تارىخنىڭ سەككىز يۇز ئەللىك بەشىنچى يىلىدا③ جۇجى خانىنىڭ يۇرتى بولغان دەشتى قىپچاقتىن ئىبارەت بۇ مەملىكەتكە چىڭگىزخانىنىڭ ئوغلى جۇجى خانىنىڭ نەسلىدىن بولغان ئەبۇلخەيرخان پادىشاھ ئىدى. ئۇ زامانىدا ئۇ يۇرتتا ئۇنىڭدىن ئۇلۇغراق پادىشاھ يوق ئىدى. ئەبۇلخەيرخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ تەۋەسىدىكى خەلق چېچىلىپ كەتتى. كۆپ قىسمى كىرەيخان ۋە جانىبېكخان قازاقتا تەۋە بولدى. كىرەيخان ۋە جانىبېكخانلار بىلەن ئەبۇلخەيرخانىنىڭ پەرزەنتلىرى ئارىسىدا قەدىمىي ۋە چوڭ ئاداۋەت پەيدا بولدى. شۇ سەۋەبتىن ئەبۇلخەيرخانىنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ موغۇل خانلىرىغا ئاداۋەتلىرى بار ئىدى. چۈنكى موغۇل خانلىرى كىرەيخان ۋە جانىبېكخانغا ھەمايىچى بولغانىدى. ئەبۇلخەيرخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن خەلقىنىڭ كۆپ قىسمى ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى بۇرۇجخانىنىڭ ھوزۇرىغا يىغىلدى.

---

① ھىجرىيە 873 ـ يىلى مىلادىيە 1468 ـ 1469 ـ يىللارغا توغرا كېلىدۇ.
② ھىجرىيە 910 ـ يىلى مىلادىيە 1504 ـ 1505 ـ يىللارغا توغرا كېلىدۇ.
③ ھىجرىيە 855 ـ يىلى مىلادىيە 1451 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

كىرەيخان بىلەن جانىبېكخان كۆچلىنىپ كەتكەنلىكتىن، بۇرۇج ئوغلان ئۇلاردىن چۆچۈپ ئۆزىنى يىراققا تارتىپ، تۈركىستان چېگرالىرىدا كۈن كەچۈردى. بۇرۇج ئوغلان موغۇل ئۇلۇسىنىڭ تۈركىستانغا كەلگەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلاپ يۇنۇسخاننىڭ قارا توقايدا ئىكەنلىكىنى تەھقىقلەپ، ئىلغار قوشۇننى ئېلىپ، يۇنۇسخان تەرەپكە يۈرۈش قىلدى. پۈتكۈل موغۇل ئۇ كۈنى شىكارغا چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇلار سەيھۇن دەرياسىنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ شىكار قىلاتتى. بۇرۇج ئوغلان مۇز ئۈستىدىن يۈرۈپ چاشكا ۋاقتىدا قارا توقايغا يېتىپ كەلدى. خانىنىڭ ئوردىسى خالىي قالغانىدى. بۇرۇج ئوغلان يىگىرمە مىڭ لەشكەر بىلەن كەلگەنىدى. گەرچە موغۇللار ئۇ كۈنلەردە ئاتمىش مىڭ ئۆيلۈك بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئەرلىرى ھەممىسى دېگۈدەك شىكارغا كېتىپ، ماكانلىرىدا ئايال ۋە كىچىكلەرلا قالغانىدى. دېمەك، تۈيۈقسىزلا بۇرۇج ئوغلان لەشكىرى بىلەن باستۇرۇپ كەلدى ۋە ھەر قايسىسى بىردىن ئۆيگە كىرىپ چۈشتى. بۇرۇج ئوغلان ئۆزى خانىنىڭ ئوردىسىغا چۈشتى. ئاندىن مال ـ مۈلۈكلەرنى بۇلان ـ تالان قىلىشقا باشلىدى. پۈتكۈل لەشكەرلەر ئۆيـ ـ ئۆيدە بۇلان ـ تالانغا مەشغۇل بولدى. شىكار قىلىپ يۈرگەن يۇنۇسخانغا بۇ خەۋەر ئاڭلاندى. خان شىكارنى قويۇپ ئوردىسىغا ياندى. لەشكەرلىرىنى يىغىشتىمۇ ساقلىماستىن دەريا لەۋىگە كەلدى. قارىسا دەريا مۇزلاپتۇ. ئەمما خانىنىڭ ئوردىسى دەريانىڭ لەۋىدە ئىدى. خان بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى. ئۆزى كارناي چالدى. چۈنكى خان كارناي چېلىشتا شۇ قەدەر ئۇستا ئىدىكى، ئۇ ئەسىردە ھېچكىم كارنايىنى خاندەك چالالمايتتى. ھەر كىم ئۇنىڭ چالغان كارنىيىنى ئاڭلىغان ھامان خانىنىڭ كارناي چالغىنىنى بىلەتتى. دېمەك خان ئالتە كىشى بىلەن مۇز ئۈستىدىن يۈرۈپ، دەريادىن ئات چاپتۇرۇپ ئۆتۈپ، كارناي چالغان ھالدا يېتىپ كەلدى. ئۇ ئالتە كىشىنىڭ بىرى تۇغچى ئىدى. ئۇلار ئۆيگە كىرگەن ھەر بىر ئۆزبېككە ئامانلىق بەرمەي تۇتۇۋالدى. بۇرۇج ئوغلان كارناي ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئالتە كىشىنىڭ تۇغ بىلەن كەلگەنلىكىنى كۆردى. شۇڭا ئاتقا مىنمەكچى بولدى. ئەمما، ئۇنىڭ ئېتى بىلەن ئاختىچىسىنى [خانىنىڭ] كېنىزەكلىرى تۇتۇۋالغانىدى. ئىچكىرىدىن ئاياللار چىقىپ، بۇرۇج ئوغلانىمۇ تۇتۇۋالدى. شۇ ھالەتتە خان يېتىپ كەلدى ـ دە، بۇرۇج ئوغلانىڭ ھاياتلىق رىشتىسىنى ئۆلۈم خەنجىرى بىلەن كېسىشكە پەرمان قىلدى. خانىنىڭ يارلىقىغا بىنائەن بۇرۇج ئوغلانىنىڭ بېشىنى كېسىپ، نەيزىنىڭ ئۇچىغا سانجىپ كۆتۈردى. كەلگەن يىگىرمە مىڭ كىشىدىن بىر كىشىمۇ قۇتۇلالمىدى. خان غەلىبە ـ نۇسرەت ئىچىدە ئوردىسىغا كىردى. ئەتىسى پۈتكۈل موڭغۇل خەلقى يىغىلىپ، بۇرۇج ئوغلانىنىڭ مەنزىلگاھىغا يۈرۈش قىلدى. ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى بىر مۇنچە يەرگىچە قوغلىدى. ئەبۇلخەيرخانىنىڭ مۇلازىملىرىدىن قالغانلىرى بۇ قېتىم پۈتۈنلەي پاراكەندە بولۇپ، چېچىلىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئەھۋالى مۇندىن كېيىن ھەربىرى ئۆز ئورنىدا، ئۆز نۆۋىتىدە بايان قىلىنغۇسى.

شەيخ جەمالىددىننىڭ ۋەقەسى ۋە خانىنىڭ ئۇنىڭغا تۇتقۇن بولغانلىقى

يۇنۇسخان زېمىستانىنى قاراتوقايدا ئۆتكۈزدى. باھار يېقىنلاشقاندا تاشكەنت تەرەپكە باردى. ئۇ يەردە سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ئەمىرلىرىدىن شەيخ جەمال [خەر] ئاتلىق بىر ئەمىر بار ئىدى. ئەمما، ئۇ كۈنلەردە سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزا ئىراق زېمىنىدا ئالەمدىن ئۆتكەن ئىدى. خۇراسانىنىڭ پادىشاھلىقى سۇلتان ھۈسەين مىرزىغا قارار تاپقانىدى. سەمەرقەندكە سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ئوغلى سۇلتان ئەھمەد مىرزا پادىشاھ بولغانىدى. ھىسار، قۇندۇز ۋە بەدەخشان قاتارلىق جايلارغا سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ يەنە بىر ئوغلى

سۇلتان مەھمۇد مىرزا پادىشاھ بولغانىدى. ئەندىجان ۋە پەرغانە ۋىلايىتىنىڭ پادىشاھلىقى ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ يەنە بىر ئوغلى ئۇمەر شەيخ مىرزىغا تەۋە بولغانىدى. بۇ ئۇچەيلەن يۇنۇسخانغا كۈيئوغۇل ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەر قايسىسىنىڭ تەپسىلاتى ئۆز نۆۋىتىدە زىكىر قىلىنغۇسى.

دېمەك، بۇ شەيخ جەمال سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ئەمىرلىرىدىن بىرى ئىدى ۋە تاشكەنتكە ھاكىم ئىدى. ئۆزبىنى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا تەۋە بولغان سەمەرقەندكە قاراشلىق دەپ تونۇيتتى. ئەمما، سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا تولۇق ئىتائەت قىلمايتتى. يۇنۇسخان ئۇماسانچى تايشى ۋە قالماقلارنىڭ زىيان ـ زەخمەتلىرى تۇپەيلىدىن موغۇلىستانغا بارالمىدى. يايلاق ئىزدەپ تاشكەنت تەرەپكە باردى. چۈنكى بۇ ئۇچ مىرزا يۇنۇس خانغا كۈيئوغۇل بولۇپ، خان ئۇلارغا ئىشەنچ قىلغانىدى ۋە ئۆزئارا ببرىپ ـ كېلىشتە ھېچ ئىككىلەنمەيتتى. شۇ سەۋەبتىن خان ئىككىلەنمەيلا تاشكەنت تەرەپكە باردى. ئەمما خانىنىڭ قول ئاستىدىكى موغۇللار شەيخ جەمالنىڭ ھۇزۇرىغا مەخپىي ھالدا كىشى ئەۋەتىپ، ئۆزلىرىنىڭ خانغا قارشى ئىكەنلىكلىرىنى بىلدۈرۈشتى. شەيخ جەمال موغۇللار بىلەن ئەھدۇ پەيمانلار قىلىشىپ خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن، كۆرۈنۈشتە خانىنىڭ خىزمىتىگە بارىمەن دەپ خانىنىڭ ھۇزۇرىغا كەلدى. ئۇلار خانىنىڭ ئوردىسىغا يېقىن كەلدى. خانىنىڭ ھۇزۇرىدىكى موغۇللارنىڭ ھەممىسى تاشقىرىغا چىقىپ يۈگۈرۈشتى. خان يالغۇز قالدى ۋە سورىدىكى: «بۇ خەلق قەيەرگە بارىدۇ؟» ئۇلار جاۋاب ببرىپ: «شەيخ جەمال جانابىڭىزنىڭ خىزمىتىگە كەپتۇ. بۇلار شۇنىڭ ئالدىغا چىقماقچى» دېيىشتى. شەيخ جەمال ناغرىخانىنىڭ يېنىغچە، يەنى خانىنىڭ تۇغى قادالغان جايىغچە كېلىپ، ئاتلىق ھالەتتە تۇردى. ئۇنىڭغچە خانىنىڭ ھۇزۇرىدا ھېچكىم قالمىغانىدى. شەيخ جەمال ئادەم كىرگۈزۈپ خانىنى تۇتۇۋالدى. بەلكى خانىنى ئۆز مۇلازىملىرى تۇتۇپ بەردى. شەيخ جەمال شۇنداق قىلىپ خانىنى ئاسانلا تۇتۇۋېلىپ قاماققا سالدى. خان تاكى بىر يىلغىچە قاماقتا ياتتى. پۈتكۈل موغۇل ئۇلۇسى شەيخ جەمالنىڭ ھۇزۇرىغا باردى. خانىنىڭ خوتۇنى ئىسان دۆلەت بېگىم (بۇ ھەقتە يۇقىرىدا بايان قىلىنىدى) دىن بولغان دۆلەتتىنگار خانىم سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئايالى ئىدى. قۇتلۇق نىگار خانىم بولسا مىرزا ئۆمەر شەيخنىڭ ئايالى ئىدى. بۇ ئىككى خانىم ئىسان دۆلەت بېگىمنىڭ قىزلىرى ئىدى. شەيخ جەمال ئىسان دۆلەت بېگىمنى بىر مۆتىۋەر كىشىگە بۇيرۇپ بەردى. ئىسان دۆلەت بېگىمگە بۇ ناخۇشخەۋەرنى يەتكۈزگەن بولسىمۇ، قىلچە ناخۇشلۇق ئىزھار قىلمىدى. بەلكى رىزالىق بەردى. ئۇ كىشىنىڭ ئىسمى خوجا كالان ئىدى. خوجا كالانغىمۇ ئىسان دۆلەت بېگىمنىڭ رىزالىق بەرگەنلىكى يەتكۈزۈلدى. خوجا كالان ناھايىتى خۇشال بولدى. كۈن كەچ بولۇش بىلەنلا بېگىمنىڭ ھۇزۇرىغا كەلدى. مۇلازىملىرىنى تاشقىرىدا قويۇپ، ئۆزى تەنھا ھالدا ئىچكىرىگە كىردى. ئەمما ئىسان دۆلەت بېگىم كېنىزەكلىرى بىلەن قارار قىلىشىپ: «خوجا كالان كىرسە ئۆلتۈرىمىز» دەپ تەييارلىق قىلىشىپ تۇرغانىدى. خوجا كالان ئىچكىرىگە كىرىشى بىلەنلا كېنىزەكلەر ھەممە ئىشكىلەرنى مەھكەم ئەتتى. بېگىم ھەممە ئىشكىلەرنىڭ ئېتىلىپ بولغانلىقىنى بىلىپ، كېنىزەكلىرى بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، خوجا كالاننى تۇتتى ۋە تەخىرسىزلا كىچىك ياچاق بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈردى. ئەتىسى تاڭ سەھەردە خوجا كالانىنىڭ جەسىتىنى تاشقىرىغا ئېلىپ چىقىپ تاشلىدى. خالايىق ئۇنىڭ ئۆلۈكىنى كۆرۈپ شەيخ جەمالغا مەلۇم قىلدى. شەيخ جەمال كىشى ئەۋەتىپ بېگىمدىن ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈشنىڭ سەۋەبىنى سورىدى. بېگىم ئېيتتىكى: «مەن يۇنۇسخانىنىڭ خوتۇنى تۇرسام، شەيخ جەمالنىڭ مېنى يەنە بىرسىگە بېرىشى مۇسۇلمانچىلىق شەرىئىتىدە راۋامۇ؟ مەن خوجا كالان دېگەننى ئۆلتۈردۇم، شەيخ جەمال مېنى ئۇنىڭ ئورنىدا ئۆلتۈرسە رازىمەن».

شەيخ جەمال بېگىمنىڭ بۇ دىن ـ دىيانىتىگە ۋە جۈرئىتىگە قايىل بولۇپ، ئاپىرىن ئېيتتى. بېگىمنى ئىززەت ـ ئىكرامىلار بىلەن خانىنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋەتتى. بۇ چاغدا خانىنىڭ

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

قاماققا چۇشكىنىگە بىر يىل بولغاندى. مىر كەرىم بەردى دوغلاتنىڭ قېرىنداشىنىڭ ئوغلى ئەمىر ئەبدۇل قۇددۇس بىر توپ كىشىلەر بىلەن بىرلىشىپ، شەيخ جەمالغا ھۇجۇم قىلدى. ئۇنى ھالاك قىلىپ بېشىنى كېسىپ خانىنىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ كەلدى ۋە خانىنى قاماقتىن چىقاردى. شەيخ جەمالنىڭ خىزمىتىگە بارغان موغۇللارنىڭ ھەممىسى يەنە خانىنىڭ خىزمىتىگە قايتىپ كەلدى. ئۇلار خانغا ئەرز قىلىپ: «بىزنىڭ خانغا قارشىلىق قىلىشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇكى، خان بىزنى شەھەر ھەم ۋىلايەتلەردە تۇرغۇزۇشقا ھەركەت قىلىدۇ. بىزنىڭ شەھەر، ۋىلايەتلەردە تۇرۇشىمىز مۇۋاپىق ئەمەس. بەلكى ناھايىتى مۇشكۈلدۇر» دېيىشتى. خانمۇ شۇندىن كېيىن شەھەر، ۋىلايەتلەردە تۇرۇش ۋە يۇرۇش قىلىشتىن تۆۋە قىلدى [مەن بۇندىن كېيىن شەھەر، ۋىلايەت ئارزۇسىدا بولمىغايمەن، دېدى]. بۇ ۋاقىتنى «ئامەد سەر خەر گىرىفتە ئەبدۇل قۇددۇس» دېگەن تارىخ بىلەن خاتىرىلىدى. بۇ تارىخ تەئمىيە (مۇئەمما) ئۇسۇلى بىلەن تۇرغۇزۇلغان. چۈنكى «خەر»نىڭ بېشىدا «خ» بولۇپ ئۇنى ئەبدۇل قۇددۇستىن ئالسا تارىخ ھاسىل بولىدۇ. بۇ ئەھۋال ئەسناسىدا قالماقلار يەنە ئۆز يۇرتىغا يانغانىدى. موغۇلىستان خالىي قالدى. خان موغۇل خەلقىنى كۆچۈرۈپ موغۇلىستانغا باردى.

شەيخ جەمال [خەر]نى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، يۇنۇسخان بىلەن ماۋەرائۇننەھر پادىشاھلىرىنىڭ ئارىسىدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنىڭ بايانى

يۇنۇسخان يەنە خانلىق تەختىدە ئورۇن ئالدى. موغۇل ئەمىرلىرى باشلىق ھەممە موغۇل ئۇلۇسى خاندىن بۇندىن كېيىن ئۇلارنى شەھەر ۋە ۋىلايەتلەردە تۇرۇشقا تەكلىپ قىلماسلىق ھەققىدە ۋەدە بېرىشنى تەلەپ قىلدى. موغۇللاردىن سادىر بولغان بۇ پىتنە ئاخىر بېرىپ قارشىلىققا سەۋەب بولاتتى. شۇڭا خان ئىلاجسىز رىزالىق بېرىپ موغۇلىستانغا باردى. ئۇمانسانچى تايشى قالماقلار بىلەن ئۆز جايلىرىغا كەتكەنلىكتىن، موغۇلىستان قالماقتىن خالىي بولۇپ قالغانىدى. خان نەچچە يىلغىچە موغۇلىستاندا بولدى ۋە شەھەر ـ دېيارلارنىڭ ئارزۇ ـ ھەۋەسلىرىنى مۇتلەق تاشلىدى. شۇڭا موغۇل ئۇلۇسى خانغا جان ـ دىلى بىلەن بەيئەت قىلدى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قەشقەردە ئىدى. ئۇ خانىنىڭ ئىتائىتىنى تولۇق بەجا كەلتۈرەتتى. خانمۇ تاغلىق مېھرىگە ئەمەل قىلىپ، ئاتلىق شەپقىتى بىلەن خۇشال قىلاتتى. موغۇلىستان ۋە قەشقەردە ئاۋاتلىق ۋە تىنچلىق ھاسىل بولدى. خان موغۇلىستانغا كەلگەندە دوستمۇھەممەدخانىنىڭ ئوغلى كېپەك سۇلتان تۇرپان تەرەپكە قېچىپ كەتكەنىدى. مۇلازىملىرى ئۇنى ئۆلتۈرۈپ، بېشىنى خانىنىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ كەلدى. كېپەك سۇلتان گەرچە خان بىلەن دۇشمەنلەشكەن بولسىمۇ، لېكىن قېرىنداشىنىڭ ئوغلى بولغانلىقى ئۈچۈن، خان تۇغقانلىق ھېسسىياتى بىلەن ئۇنىڭغا ھازا تۇتتى ۋە ئۇنى ئۆلتۈرگۈچىلەردىن قىساس ئالدى. شۇندىن كېيىن ھېچ قايسى تەرەپتە خانغا بويۇنتاۋلىق قىلىدىغان كىشىلەر قالمىدى.

خان بۇرۇج ئوغلانىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، ئۆزبېكنىڭ چوڭ قىزى مېھرىنىگار خانىمنى سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ئوغلى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا ئەۋەتتى ۋە ئېيتتىكى: «سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزا موغۇل بىلەن چاغاتاي ئارىسىدىكى دۇشمەنلىكنى دوستلۇققا ئالماشتۇرغانىدى. مەن ئۇ دوستلۇقنى تۇغقانلىق، قېرىنداشلىق بىلەن مۇستەھكەملىگەنىدىم. شۇڭا مەن ھەممە قىزلىرىمنى سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ئوغۇللىرىغا بېرىمەن».

مېھرىنىگار خانىم ئاخىرقى ئۆمرىگىچە سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ھەرىمىدە ئىدى.

بۇلارنىڭ ئەھۋاللىرى بۇ كىتابنىڭ ئىككىنچى دەپتىرىدە تەپسىلىي بايان قىلىنغۇسى.

خان شەيخ جەمالنى ئۆلتۇرگەندىن كېيىن موغۇلستانغا كەلدى. مېھرىنىگار خانىمدىن كىچىك قىزى بولغان قۇتلۇقنىگار خانىمنى تارىخنىڭ سەككىز يۈز سەكسىنىنچى يىلى[1] سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ئوغلى ئۇمەر شەيخ مىرزىغا بەردى. خان بىلەن ئۇمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئارىسىدا بىرلىك ۋە مۇھەببەت شۇ دەرىجىدە كۈچەيدىكى، ئاتا بىلەن ئوغۇل ئارىسىدىمۇ ئۇنىڭدەك بىرلىك ۋە مۇھەببەتنىڭ بولۇشى قىيىن. ئۇمەر شەيخ مىرزا ھەمىشە موغۇلستانغا بېرىپ، بىر ئاي ـ ئىككى ئايلاپ خانىنىڭ سۆھبىتىدە بولاتتى. بەزىدە خاننى ئەندىجان تەرەپكە ئېلىپ كېلىپ، بىر ـ ئىككى ئاي ئوردىسىدا تۇرغۇزاتتى. ئۇ كۈنلەردە ئۇمەر شەيخ مىرزا خانغا تولا تەكلىپ تەرغىبلارنى قىلىپ: «سەمەرقەندكە بارساڭز ۋە سەمەرقەندنىڭ پادىشاھلىقىنى سۇلتان ئەھمەد مىرزىدىن ئېلىپ، مېنى سەمەرقەندكە پادىشاھ قىلساڭىز» دەيتتى. ئەمما خان قوبۇل قىلمايتتى. ئۇمەر شەيخ مىرزىنىڭ بۇ خىيالىنى سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىلىپ قېلىپ، ئۇمەر شەيخ مىرزىنى يوقىتىش پىكرىگە چۈشتى. شۇڭا لەشكەر توپلاشقا باشلىدى. ئۇمەر شەيخ مىرزا خانغا ئىلتىجا قىلدى. خان كەلدى. ئۇمەر شەيخ مىرزا خانغا بەزى ۋىلايەتلىرىنى بەردى. بۇ سەۋەبتىن سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئۇمەر شەيخ مىرزىغا چېقىلالمىدى. بىر نەچچە قېتىم مۇشۇنداق ئەھۋاللار سادىر بولدى.

ئاخىر شۇنداق بولدىكى، خان ھەر قىشتا ئەندىجانغا كېلەتتى. ئۇمەر شەيخ مىرزا ئۆز ۋىلايىتى ئىچىدىن خان قايسى ۋىلايەتنى خالىسا شۇنى خانغا بېرەتتى. باھار پەسلىدە خان يەنە موغۇلستانغا كېتەتتى. ئۇمەر شەيخ مىرزا يەنە ئۆز ۋىلايىتىگە ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. بۇ قېتىم ئۇمەر شەيخ مىرزا ئۆز قېرىنداشى سۇلتان ئەھمەد مىرزىدىن ۋەھىمە قىلىپ يۇنۇسخاننى تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ كەلدى. ئاخسىنى خانغا بەردى. خان ئاخسىدا قىشلاق قىلدى. بۇ خەۋەر سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا يەتتى. سۇلتان ئەھمەد مىرزا تەئەررۇز قىلىشنى توختاتتى. ئۇمەر شەيخ مىرزا سۇلتان ئەھمەد مىرزىدىن خاتىرجەم بولدى. خان ئاخسىدا تۇرۇشنى خالىمىدى. چۈنكى، ئاخسى پەرغانە ۋىلايىتىدىكى شەھەرلەرنىڭ ئۇلۇغى، بەلكى پەرغانە شەھەرلىرىنىڭ ئانىسى ئىدى. بۇ تۇپەيلىدىن ئۇمەر شەيخ مىرزا خانغا دۈشمەن بولدى. ھەرقانچە نەسىھەتلەر قىلغان بولسىمۇ، پايدىسى بولمىدى. ئاخىر جەڭ قىلدى. ئۇمەر شەيخ مىرزىغا شىكەستە يەتتى. ئۇمەر شەيخ مىرزىنى [باغلاپ] خانىنىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ كەلدى. خان چاچراپ قوپۇپ، ئۇمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئالدىغا چىقىپ، قولىنى بوشىتىپ، ئىنئام ـ ئىھسانلار قىلدى ۋە: «سەن چاپسان كەتكىن. لەشكەرلىرىڭ ۋە تاۋابىئاتلىرىڭ چېچىلىپ كەتمىسۇن. مەنمۇ تەخىرسىزلا ئۆيۈڭگە بارىمەن» دەپ ياندۇردى. ئۇمەر شەيخ مىرزا ئەندىجانغا كەتتى. خان موغۇل ئۇلۇسىغا ئىجازەت بېرىپ، موغۇلستانغا ياندۇردى. ئۆزى ئەھلى ئايالى ۋە بىر مۇنچە مۇلازىملىرى بىلەن ئەندىجانغا بېرىپ، ئۇمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئۆيىدە ئىككى ئاي مېھمان بولدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بۇ ۋەقە تۇپەيلىدىن ھېچبىر ئاداۋەت ۋە كىر ساقلانمىدى.

يەنە بىر نۆۋەت مىرزا ئۇمەر شەيخ مىرزا خاننى تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ كېلىپ مەرغىنانىنى بەردى. خان مەرغىناندا ۋاقتىدا مۇرشىدلارنىڭ پىشۋاسى، تەڭرى قوبۇل قىلغۇچىلارنىڭ قىبلىگاھى خوجا ناسىرىددىن ئەبدۇللا (ئۇنىڭ سىرلىرى مۇقەددەس بولغاي) مەرغىنانغا كەلدى. ئۇ زاتنىڭ خاھىشلىرى خانىنىڭ، ئۇمەر شەيخ مىرزىنىڭ ۋە سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئارىسىدا سۇلھى بىلەن تىنچلىق ئورنىتىپ، نىزا ۋە قارشىلىقنى تۇگىتىشتىن ئىبارەت ئىدى. مەن توغرا سۆزلۈك نەقىل قىلغۇچىلاردىن كۆپ قېتىم ئاڭلىغانىدىم. ھەزرىتى ئىشان (ئۇنىڭ سىرلىرى مۇقەددەس بولغاي) مەرغىنانغا يېقىن كەلدى. تامام موغۇل خەلقى ئۇ زاتنىڭ ئىستىقبالىغا چىقتى. موغۇللار شۇ قەدەر تەزىم ۋە

---

① ھىجرىيە 880 ـ يىلى مىلادىيە 1475 ـ يىلى 1476 ـ يىللىرى.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

تاۋازۇ قىلدىكى، ئەدەپ ساقلاپ ھېچ بىرلىرى ھەزرىتى ئىشان بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن، تاپتىن چىقىپ ئەدەپسىزلىك قىلمىدى. ئەر ـ ئايال خالايىق توپ ـ توپ بولۇپ يىراقتىن ئاتلىرىدىن چۈشۈپ ئەدەپ بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى. ھەزرىتى ئىشان ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۆزلىرىنى يولغا تاشلىشاتتى ۋە ئۇ يولنىڭ تۈپرىقىنى تەۋرۈك بىلىپ سۈپۈرۈپ ئېلىشاتتى. خان ئۆزى تەنھا ھەزرىتى ئىشانىنىڭ ئىستىقبالىغا چىقتى. ھەزرىتى ئىشان يېقىنلاشقاندا خان ئېتىدىن چۈشۈپ، ھەزرىتى ئىشانىنىڭ كېلىدىغان يوللىرىدا يۈزىنى تۈپراققا قويۇپ تۇردى. ئىشان يېتىپ كەلگەن ۋاقىتدا ھەزرىتى ئىشانىنىڭ يېقىنلىرى ئىچىدىن خانىنى تونۇيدىغان بىرى ئىشانغا: «بۇ يۈنۈسخاندۇر» دېدى. ھەزرىتى ئىشان تىزلىك بىلەن ئاتتىن چۈشۈپ، خانىنىڭ بېشىنى تۈپراقتىن ئېلىپ كۆرۈشتى.

پېقىر مۇرشىدلار پاسىبانى ھەزرىتى مەخدۇمى مەۋلانا قازىنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى ئاڭلىغانىدىم: ھەزرىتى ئىشان مەرغىنانغا بارۇر بولدى. يۈنۈسخانىنىڭ ئېتىنى ئاڭلايتتۇق ۋە خىيال قىلاتتۇقكى: «ئېھتىمال بىر كۈسا موغۇلدۇر. چىراي، تۇرقى سەھرالىق موغۇللاردەكتۇر» دەپ ئويلايتتۇق. ئەمما مەرغىنانغا بارغاندىن كېيىن خانىنى كۆردۇم. ئۇ ئىنتايىن خۇش چىراي، خۇش مۇئامىلە، ساقاللىق ۋە تاجىك چىراي، ئىنتايىن تاۋازۇلۇق، شېرىن سۆزلۈك ئادەم ئىكەن. بۇنداق خۇش سۆزلۈك ۋە خۇش مۇئامىلە كىشى تاجىكلار ئارىسىدىمۇ كەم تېپىلسا كېرەك.

شۇنداق قىلىپ ھەزرىتى ئىشان خانىنى كۆرگەندىن كېيىن يېقىن ئەتراپتىكى پۈتكۈل پادىشاھلارغا مەكتۇپ ئەۋەتتى: «مەن يۈنۈسخان موغۇلنى كۆردۇم. مۇنداق پادىشاھنىڭ تەۋەسىدىكى خەلقنى قۇل قىلغىلى بولمايدۇ. ئۇلار ئىسلام ئەھلىدۇر» دەپ ئەمىر قىلدى. شۇندىن باشلاپ ماۋەرائۇننەھر ۋە خۇراساندا ھېچكىم موغۇلنى ساتمىدى ۋە ئالمىدى. چۈنكى بۇ ۋەقەدىن ئىلگىرى موغۇللارنى كۈپپارلار قاتاردا ساناتتى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ قەشقەرده ھۆكۈمەت تۈتقانلىقى

ئەمىر سەيىد ئەلىنىڭ ئوغلى سانسىز مىرزا ۋاپات بولغاندىن كېيىن، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قەشقەرده ۋەتەن تۈتتى. دوستمۇھەممەدخان ئۆلۈپ موغۇل ئۇلۇسىنى يۈنۈسخان موغۇلىستانغا ئېلىپ باردى. بۇرۇج ئوغلان ۋە شەيخ جەمالنىڭ ۋەقەلىرى يۈقىرىدا بايان قىلىنغىنىدەك يۈز بەردى. ئاندىن كېيىن يۈنۈسخان موغۇلىستان خەلقىنىڭ رازىلىقىنى كۆزده تۇتۇپ، شەھەر ۋە ۋىلايەت دەۋاسىنى قىلمىدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قەشقەرده تۇرۇپ خانغا ئىتائەت قىلاتتى. خانمۇ ئۇنى پەرزەنت قاتاردا كۆرەتتى. تارىخقا سەككىز ئاتمىش توققۇزىنچى يىلىدىن[1] تاكى سەككىز يۈز سەكسەن بەشىنچى يىلىغىچە[2] مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قەشقەرده تىنچلىق ۋە پاراغەت بىلەن كۈن ئۆتكۈزدى. ئۇنىڭ قەشقەرده ھۆكۈمەت تۈنقان ۋاقتى باشتىن ئاخىرغىچە جەمئىي يىگىرمە تۆت يىل ئىدى. بۇ مۇددەت ئىچىده ئون ئالته يىل مۇستەقىل، سەككىز يىل باشقىلارغا تەۋە بولغان ھالدا ھۆكۈمەت تۈتتى.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ دەسلەپكى ئەھۋالىنىڭ بايانى

سانسىز مىرزا ۋاپات بولغاندىن كېيىن دوستمۇھەممەدخان يەكەنگە كېلىپ، سانسىز مىرزىنىڭ ئايالىنى نىكاھىغا ئېلىپ، سانسىز مىرزىنىڭ چوڭ ئوغلى ئابابەكرى مىرزىنى

① ھىجرىيە 869 ـ يىلى مىلادىيە 1464 ـ 1465 ـ يىللارنى كۆرسىتىدۇ.
② ھىجرىيە 885 ـ يىلى مىلادىيە 1480 ـ 1481 ـ يىللارنى كۆرسىتىدۇ.

بىللە ئېلىپ ئاقسۇغا كەتتى. نەچچە مۇددەتتىن كېيىن ئۆزىنىڭ سىڭلىسى ھۇسىنىگار خانىمنى ئابابەكرى مىرزىغا بەردى. لېكىن ئابابەكرى مىرزا دوستمۇھەممەدخاننىڭ مىجەزىنىڭ يامانلىقىدىن قېچىپ، تاغىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا كەلدى. دوستمۇھەممەدخان ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ھۇسىنىگار خانىمنى قەشقەرگە ئەۋەتتى. بۇلار يۇقىرىدا بايان قىلىنىپ ئۆتتى.

مىرزا ئابابەكرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ھۇزۇرىدا ئىدى. ئۆزى ناھايىتى جۈرئەتلىك، ساخاۋەتلىك ۋە كۈچتۈنگۈر كىشى ئىدى. قەددى قامىتى شۇ قەدەر ئېگىز ئىدىكى، ئەگەر يۈز كىشىنىڭ ئارىسىدا پىيادە ھالەتتە كەلسە، يىراقتىن ئۇنى كۆرگەن كىشى ئاتلىق كېلىۋاتامدىكىن دەپ گۇمان قىلاتتى. لېكىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تامامى جەددى ـ جەمەتىدىن باشلاپ دۆلەتمەن كىشى بولۇپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن، لەشكىرىي ئىشلارنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى بىلمەيتتى. ئۇنىڭ ئەمىرلىرى ئارىسىدا ئەمىر سەيىد ئەلىنىڭ سەكسەن يىللىق ئۆمرى ئىچىدە تەربىيىلەپ، كامالەتكە يەتكەن سەردارلىرى بار ئىدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ زامانىدا ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ۋاپات بولغان بولسىمۇ بەزىلىرى بار ئىدى، بەزىلىرى قېرىپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى ۋە نەۋرىلىرىنىڭ مىرزا مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ ھۇزۇرىدا ھېچبىر ئېتىبارى يوق ئىدى. شۇڭا، ھەممە مىرزىلار ۋە ياش مىرزىزادىلەر مىرزا ئابابەكرىنىڭ خىزمىتىگە مايىل بولدى. بۇنىڭ تەپسىلاتى ناھايىتى ئۇزۇن. لېكىن بۇ ۋەقەلەر تەرتىپلىك ھالدا ئېسىمدە قالماپتۇ. ئۇ زاماندىكى خەلقلەردىن ھازىرقى زاماندا كىشى قالماپتۇ. چۈنكى ئۇ زاماندىن بۇ زامانغىچە يىگىرمە يىل ئۆتكەن بولسا كېرەك. ئۇ زاماندىكى كىشىلەردىن ئۆز ۋاقتىدا پارچە ـ پۇرات ئاڭلىغانىدىم. ھازىر بۇ كۈندە ئۇنتۇلۇپتۇ. ئەمما خۇلاسە سۆز شۇكى، مىرزا ئابابەكرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن قېچىپ يەكەنگە باردى ۋە ئۆزى بىر شاھانە مەكتۇب ياساپ چىقىپ، يەكەن ھاكىمىغا كۆرسىتىپ، بۇ ھىيلە بىلەن يەكەننى قولغا كىرگۈزدى. ئاندىن تاغىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا كىشى ئەۋەتىپ ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىمۇ ئۇنىڭ ئىتائىتىنى قوبۇل قىلدى. شۇنداق قىلىپ مىرزا ئابابەكرىنىڭ خىزمىتىگە قەشقەرنىڭ مىرزىلىرى ۋە ياشلىرىدىن ئۈچ مىڭ كىشى يىغىلدى. بۇ ئەھۋال ئەسناسىدا ئۇنىڭ قېرىندىشى ئۇمەر مىرزا قەشقەردە ئىدى. ئۇمۇ ئاكىسى ھۇزۇرىغا يەكەنگە باردى. بۇ ئىككى قېرىنداش بىرلىشىپ يەكەن چېگرىلىرىنى قوغداشقا كىرىشتى ۋە خوتەننى قولغا كىرگۈزۈشنىڭ خىيالىغا چۈشتى. سۆز بۇ يەرگە يەتكەندە خوتەننىڭ ۋە خوتەن ھاكىملىرىنىڭ ئەھۋالىنىڭ تەپسىلاتىنى بايان قىلىش لازىم بولدى.

خوتەن مىرزىلىرىنىڭ بايانى

خوتەن شەرق تەرەپتىكى شەھەرلەرنىڭ ئەڭ مەشھۇرلىرىدىن بىرىدۇر. خوتەننىڭ تەپسىلىي ئەھۋالى ھەققىدە ناھايىتى كۆپ تارىخلاردا زىكىر قىلىنغان. بۇ كىتابنىڭ ئىككىنچى دەپتىرىدىمۇ بايان قىلىنغۇسى.

يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، دوغلات قەبىلىسىنىڭ ئەمىرلىكى ئەمىر خۇدايداد (ئۇنىڭغا رەھمەتلەر بولغاي) قا يەتكەندىن كېيىن، دوغلاتلارغا تەئەللۇق بولغان ۋىلايەتلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ پەرزەنتلىرى ۋە قېرىنداشلىرىغا تەقسىم قىلىندى. قەشقەر ۋە يەكەننى كىچىك ئوغلى سەيىد ئەھمەد مىرزىغا تاپشۇرغانىدى. ئەمىر خۇدايدادنىڭ ھاممىسىنىڭ ئوغلىدىن ئىككى قېرىندىشى بار ئىدى، ئىسىملىرى ئىلياسشاھ ۋە خىزرشاھ ئىدى. ئەمىر خۇدايداد ئاقسۇنى ئىلياسشاھقا، خوتەننى خىزرشاھقا بېرىپ، ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسىنى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

سەيد ئەھمەد مىرزىغا تەۋە قىلىپ بەرگەنىدى. ئۇلارنى مەنسەپكە تەينىلەش ۋە چۈشۈرۈش ھوقۇقىنىمۇ سەيد ئەھمەد مىرزىنىڭ ئىقتىدار ئالقىنىغا تاپشۇرغانىدى. دېمەك، ئىلياسشاھ بىلەن خىزرشاھ باشقا خىزمەتچىلەرگە ئوخشاش ھەر يىلى سەيد ئەھمەد مىرزىنىڭ ھوزۇرىغا كېلەتتى ۋە رۇخسەت بەرگەندىن كېيىن ئاندىن ئۆز ۋىلايەتلىرىگە ياناتتى. تاكى ئەمىر سەيد ئەلىنىڭ زامانىغىچە بۇ قائىدە جارىي بولۇپ كەلگەنىدى. ئەمىر سەيد ئەلى ئاقسۇنى ئىسانبۇغاخانغا بەرگەندىن كېيىن، ئىلياسشاھنىڭ نەۋرىلىرىدىن ئىلياسشاھ ئاتلىق بىر نەۋرىسى ئىسانبۇغاخانىنىڭ خىزمىتىدە بولدى. ئاقسۇنىڭ ھۆكۈمىتى تاكى دوستمۇھەممەدخانىنىڭ زامانىغىچە شۇنىڭغا تەئەللۇق ئىدى. ئەمما ئەمىر سەيد ئەلىدىن كېيىن خوتەندە خىزرشاھنىڭ نەسلىدىن ئىككى قېرىنداش بار ئىدى. بىرىنىڭ ئىتى خانىمزەر مىرزا، يەنە بىرىنىڭ ئىتى قۇلىمزەر مىرزا ئىدى. خانىمزەر مىرزا كۈچ - قۇۋۋەت ۋە جاسارەت جەھەتتە ئۆزىنى مىرزا ئاتابەكرى بىلەن تەڭ تۇتاتتى. بەلكى ئەمىر سەيد ئەلىگە تاقابىل كەلگۈدەك چاغلايتتى. شۇ سەۋەبتىن مۇستەقىللىق داۋاسى قىلىپ قەشقەرگە ئىتائەت قىلىشتىن يۈز ئۆرۈگەنىدى. دېمەك ئۆزىنى مىرزا ئاتابەكرى بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويماتتى. شۇڭا مىرزا ئاتابەكرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن خوتەننى قولغا ئېلىش ئۈچۈن رۇخسەت تىلىدى ۋە ئەرز قىلىپ: «خانىمزەر مىرزىلار ۋە قۇلىمزەر مىرزىلارنىڭ ئىتائەتكارلىقى ئۇلارنىڭ ئەجدادىدىن بۇيانقى قائىدە ئىدى. ئۇلار ئەدەپتىن تاشقىرى چىقتى. ئەگەر رۇخسەت بولسا، مەن بېرىپ ئۇلارنى ئىتائەت قىلدۇرغايمەن» دېدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىمۇ ئۇلاردىن كۆڭلى رەنجىپ تۇرغان بولغاچقا، مىرزا ئاتابەكرىگە رۇخسەت بېرىپ، خوتەنگە بېرىشنى تەرغىب قىلدى. شۇڭا مىرزا ئاتابەكرى ئەركىن - ئازادە ھالدا خوتەننى ئىشغال قىلىشنىڭ زۆرۈر ئىشلىرىغا تەييارلىق قىلدى. خانىمزەر مىرزا تۆمۈردىن بىر ھاسا ياساتقاندى. ھېچكىمنى ئۇ ھاسىنى ئىككى قولى بىلەن كۆتۈرەلمەيتتى. ئەمما خانىمزەر مىرزا بىر قولىدا كۆتۈرەتتى. ئەگەر ئۇ ھاسا بىلەن ئات، كالىنى ئۇرسا شۇ ھامان يېقىلاتتى. خانىمزەر مىرزىنىڭ كىچىك ئىنىسى قۇلىمزەر مىرزىمۇ ناھايىتى مۇلايىم ۋە جەسۇر يىگىت ئىدى. ئۇ ئىككىسىنىڭ سەلتەنەت قۇرۇشقا تەييارلىقى بار ئىدى.

مىرزا ئاتابەكرىنىڭ خوتەننى ئالغانلىقى ۋە خوتەن مىرزىلىرىنى نابۇت قىلغانلىقى

مىرزا ئاتابەكرى خوتەننى ئىشغال قىلىش تەييارلىقىنى قىلىۋاتقان مەزگىلىدە ئۇمەر مىرزا ئۇنىڭ ھوزۇرىدا ئىدى. لېكىن ئاكىسى مىرزا ئاتابەكرىنىڭ مەملىكەت ئىشلىرىدىكى چارە - تەدبىرلىرىنى ياقتۇرمايتتى ۋە ئۇنىڭغا مۇخالىپەتچىلىك پىكىرلىرىنى قىلاتتى. مىرزا ئاتابەكرى ئۇمەر مىرزىنىڭ بۇ مەقسىتىنى سېزىپ، ئۇنى تۇتۇپ، جاھاننى كۆرۈپ تۇرغان كۆزلىرىگە مىل تارتىپ كور قىلدى. ئاندىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ھوزۇرىغا ئەۋەتتى. قەشقەر ۋەيران بولغاندىن كېيىن، ئۇمەر مىرزا سەمەرقەندكە كەتتى ۋە ئۇ يەردە ھۆرمەت - ئىھتىرامىلارنى كۆردى. تاكى تارىخقا توققۇز يۈز يىگىرمە بىرىنچى يىل[1] بولغاندا قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ ۋاپات بولدى ۋە ئەمىر سەيد ئەلىنىڭ مەقبەرەسىدە دەپنە قىلىندى.

مىرزا ئاتابەكرى ئىنىسىدىن خاتىرىنى جەم قىلغاندىن كېيىن خوتەنگە يۈرۈش قىلدى. بىرىنچى قېتىم خوتەنگە بېرىپ سۇلھى قىلىپ ياندى. ئىككىنچى نۆۋەت يەنە بېرىپ، بۇ قېتىممۇ سۇلھىگە قارار قىلىشتى. مىرزا ئاتابەكرى بىلەن خانىمزەر مىرزا ھەر ئىككىلىسى

---

① ھىجرىيە 921 - يىلى مىلادىيە 1515 - 1516 - يىللارنى كۆرسىتىدۇ.

ئاتلىق ھالەتتە كۆرۈشتى ۋە سۇلھى ـ سالاھ سۆزلىرىنى ئارىغا سېلىشتى. ئاندىن كېيىن سۇلھىلىرىنى كەلامۇللا بىلەن قەسەم قىلىپ مۇستەھكەملەشنى قارار قىلىشتى.

مىرزا ئاتابەكرى خاس مۇلازىملىرىدىن بىرنىگە كەلامۇللانى بېرىپ: «خانىزەر مىرزىنىڭ ئالدىغا كەلامۇللانى ئېلىپ بارغاندا، خانىزەر مىرزا كەلامۇللانى ئېلىشقا قولىنى ئۇزاتقان ھامان ئىككى قولىنى تۇتۇۋېلىڭلار» دەپ مەخسۇس تاپشۇرۇپ قويغان ئىدى. شۇڭا ئۇ كىشى كەلامۇللانى خانىزەر مىرزىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى. خانىزەر مىرزا كەلامۇللانى ئېلىش ئۈچۈن قولىنى سۇنۇشى بىلەنلا، ئىككى قولىنى مەھكەم تۇتۇۋالدى. مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ھەممە مۇلازىملىرى بۇ مەسلىھەتنى قارار قىلىشىپ، تەڭ بولۇپ تۇرۇشقانىدى. خانىزەر مىرزا بۇ ۋەقەدىن بىخەۋەر ئىدى. مىرزا ئاتابەكرىنىڭ مۇلازىملىرى ھەر تەرەپتىن شەمشەرلىرىنى چىقاردى. خانىزەر مىرزىنىڭ مۇلازىملىرىدىن ھېچبىرىدە ئۇلارغا چېقىلغۇچىلىك ماجال قالمىدى. ھەممىسى قاچتى. يەنە بىر نەچچە كىشىنى قۇلنەزەر مىرزىنى تۇتۇشقا بەلگىلەپ ئەۋەتتى. ئۇلارمۇ قولنەزەر مىرزىغا ھۇجۇم قىلدى. دېمەك، ھەر ئىككىلىسى شەمشەر بىلەن چېپىپ قەتلى قىلىندى. مىرزا ئاتابەكرى مۇشۇنداق ھىيلە بىلەن بۇ ئىككى مىرزىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەن ۋىلايىتىدىن قۇرۇتۇپ، خوتەننى ئۆز قولىغا ئالدى. ئاندىن تولۇق كۇچ ـ قۇۋۋەتكە ئىگە بولدى. مىرزا ئاتابەكرى خانىزەر مىرزا بىلەن قۇلنەزەر مىرزىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، پات پۇرسەت ئىچىدىلا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا قارشى چىقتى.

مىرزا ئاتابەكرىنىڭ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا ھىيلە ئىشلەتكەنلىكى، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئۆز ئەمىرلىرىنى مىرزا ئاتابەكرىنىڭ سۆزىگە كىرىپ خاراب قىلغانلىقى

يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، سانسىز مىرزا ۋاپات بولغاندىن كېيىن دوستمۇھەممەدخان سانسىز مىرزىنىڭ خوتۇنى جامال ئاغىچىنى نىكاھىغا ئالدى. قەشقەرنى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا بەردى. بۇ ۋەقەلەر تارىخنىڭ سەككىز يۈز ئاتمىش توققۇزىنچى يىلىدا بولۇپ ئۆتتى. دوستمۇھەممەدخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن، مىرزا ئاتابەكرى بىلەن ئۇمەر مىرزىنىڭ ئانىسى جامال ئاغىنى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا نىكاھىغا ئالدى ۋە جامال ئاغىدىن ئىككى ئوغۇل يۈزى كۆردى. بىرى پەقىرنىڭ ئاتام مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان (تەڭرى ئۇنىڭ ھۆججەتلىرىنى نۇرلۇق قىلغاي)، يەنە بىرى تاغام سەيىد مۇھەممەد مىرزا ئىدى. ئاتابەكرى مىرزا خوتەننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن تازا كۇچەيدى. ھەممە ئەمىرلەر مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئىشلىرى توغرىلىق ئەندىشە قىلىشقا باشلىدى. ئۇلار ئەرز قىلىپ: «مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئىشلىرى باشتىن ئاخىر مۇخالىپەتچىلىك ۋە قارشىلىشىش بولغۇسىدۇر. ئۇنىڭ ھېچ ئىشتا ھېچ كىشى بىلەن ئىتتىپاقى يوقتۇر. ئۇ ئالدى بىلەن يالغان يارلىقنامە ياساپ، يەكەننى ھىيلە ـ مىكىر بىلەن قولغا كىرگۈزۈۋالدى. ئاندىن نالايىق ئۆزرىلەرنى ئېيتتى. ئاندىن كېيىن ئۇمەر مىرزىنىڭ كۆزىنى كور قىلدى. خانىزەر مىرزا ۋە قۇلنەزەر مىرزىلارغا ھىيلە ئىشلىتىپ ئۆلتۈردى. بۇنداق كىشىدىن قاندۇقمۇ ۋاپادارلىقنى كۆزلىگىلى بولسۇن. ئۇ ھەمىشە قەشقەرنى ئىشغال قىلىش ئارزۇسىدىدۇر. ئۇنىڭ ھەممە تىرىشچانلىقى ۋە نىيىتى شۇكى، بۇ مەملىكەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى بىر لوقما تائامغا ئايلاندۇرماقچى» دەپ، بۇ توغرىدا نۇرغۇن سۆزلەرنى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا بايان قىلىشتى. لېكىن، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تاغلىق مېھىر ـ

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

شەپقىتىنىڭ تەققەززاسى بىلەن بۇ ئىش توغرىسىدىكى پىكىرنى سەل چاغلاۋاتاتتى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئايالى بولغان جەمال ئاغىچا ئەمرلەرگە قارمۇ قارشى ھالدا پىكىر بايان قىلاتتى. ئۇ: «مىرزا ئابابەكرى سىزنىڭ پەرزەنتىگىزدۇر، يەكەندە ئەلۋەتتە سىزنىڭ تەرىپىگىزدىن بىر كىشى ھاكىمىيەتتە ئولتۇرۇشى مۇقەررەر. يەكەن مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئاتىسىنىڭ پايتەختى ئىدى. ئۇ يەردە ھۆكۈمەت خىزمىتىگە ئولتۇرۇشقا باشقىلارغا قارىغاندا مىرزا ئابابەكرى تېخىمۇ بەك ھەقلىق ئىدى. سىز يەكەننى مىرزا ئابابەكرىگە بەرمىدىگىز. لېكىن ئۇ سىزنىڭ كەچىلىكىڭىزگە ئىشەنچ قىلىپ، باشتۇڭلۇق بىلەن يەكەننى سىزگە ۋاكالىتەن قولغا ئېلىپ، ئاندىن سىزگە ئىتائەت قىلىشنى لايىق كۆردى. بۇنىڭ نېمە يامىنى بار؟ ئەمرلەر ئۇنى سىزنىڭ نەزەرىڭىزدە يامان قىلىپ كۆرسىتىۋاتىدۇ. خوتەنمۇ خانىنەزەر مىرزىلارنىڭ قولىدا ئىدى. ئۇلارنىڭ ئورنىدا مىرزا ئابابەكرى باشقۇرسا نېمە زىيىنى بار؟» دەپ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ ھەممە پائالىيەتلىرىنى ئەنە شۇنداق توغرا، ھەققانىي قىلىپ بايان قىلاتتى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا بۇنىڭدىن تەسەللى ھاسىل بولاتتى.

ئاخىر مىرزا ئابابەكرى ئاشكارە قارشىلىق كۆرسىتىشكە باشلىدى. جەمال ئاغا يەنە ئەرز قىلىپ: «ئەمرلەر ھەمىشە مىرزا ئابابەكرىنى سىزگە يامان كۆرسىتىش ئۈچۈن تىرىشىۋاتىدۇ. مىرزا ئابابەكرى شۇ سەۋەبتىن مۇخالىپلىق قىلىدۇ» دېدى. ئاندىن مىرزا ئابابەكرىگە مەخپىي ھالدا كىشى ئەۋەتىپ: «نېمىشقا مۇخالىپلىق قىلىسىز؟ مەن سىز ئۈچۈن مۇنداق ئۆزرە ئېيتىپ تۇرىۋاتىمەن» دېدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ مەقسىتىگە بۇ سۆز مۇۋاپىق كەلدى. شۇڭا مىرزا مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ ھۇزۇرىغا كىشى ئەۋەتىپ: «تاكى ئاشۇ ئەمرلەرلا بولىدىكەن مەن سىزنىڭ خىزمىتىڭىزگە بارالمايمەن. چۈنكى ئەمرلەر ماڭا دۈشمەندۇر. ئۇلار ھەمىشە مېنىڭ ئەھۋالىمنى سىزگە قەبىھلەشتۇرۇپ بايان قىلىدۇ. ئەگەر ئاشۇ ئەمرلەرنى ھەيدەپ چىقارسىڭىز، مەن يەنىلا سىزنىڭ پەرزەنتىڭىز، بەلكى سىزنىڭ قۇلىڭىز بولىمەن» دەپ ئەرز قىلدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ساددا كۆڭۈللۈك كىشى بولغاچقا، ئۇنىڭ بۇ يالغان ئۆزرىلىرىنى راست دەپ بىلىپ، ئەمرلەرگە ئىجازەت بەردى. شۇنداق قىلىپ مۆتىۋەر ئەمرلەرنى چىقىرىۋەتتى. شۇ سەۋەبتىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ سەلتەنەت قۇۋۋىتىگە شىكەستە يەتتى. ئاندىن مىرزا ئابابەكرى قەشقەر ۋە يېڭىسار چېگرىلىرىنى پاراكەندە قىلىشقا باشلىدى. چۈنكى مۆتىۋەر ئەمرلەر يوق ئىدى. ئۇ ناھىيە ئەتراپلىرىدا مىرزا ئابابەكرىنى يوقاتقۇدەك كىشى قالمىغانىدى.

يۇنۇسخاننىڭ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن بىللە مىرزا ئابابەكرى ئۈستىگە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، يېڭىلىپ قالغانلىقىنىڭ بايانى

يۇقىرىدا زىكىر قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئەمىر ئەبدۇلقۇددۇس شەيخ جەمالنى ئۆلتۈرۈپ خانىنى قاماقتىن قۇتۇلدۇردى. شۇڭا خان ئۇنىڭغا كۆپ ئىلتىپاتلار قىلدى ۋە كۆرەگانلىققا نامزات قىلىپ، پۈتكۈل دوغلات تۈمەنىنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى. ئەمىر ئەبدۇلقۇددۇس بۇنداق ئۇلۇغ مەرتىۋىگە يەتكەندىن كېيىن، ئۆزىدە ناھايىتى بەك كىبىر ۋە غورۇر پەيدا قىلدى. شۇڭا خانغا بىر مۇئامىلە قىلغان ئىدىكى، ئۇ مۇئامىلىسىدىن ئۆزىگىمۇ ۋەھىمە ۋە چۆچۈش پەيدا بولدى. ئۇ مۇئامىلىسىنىڭ تەپسىلاتى ئۇزۇندۇر. دېمەك ئەمىر ئەبدۇلقۇددۇسقا ۋەھىمە ۋە قورقۇنچ غالىب كېلىپ، خانىنىڭ ھۇزۇرىدىن قېچىپ قەشقەرگە، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا كەلدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەمرلەرنى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ مەملىكىتىنىڭ مۇقىملىقىغا تەسىر يېتىپ قالايمىقانچىلىق پەيدا بولدى. ئۇ كۆپ

پۇشايماندا ئىدى. شۇڭا ئەمىر ئەبدۇلقۇددۇس كەلگەنلىكىگە خۇشال بولۇپ، ئۇنى ئۆز تەربىيىسى ئاستىغا ئالدى ۋە ئۆزىنىڭ قىزى ئاغا سۇلتان بېگىمنى ئۇنىڭغا بەردى. ئاندىن ئۇنى مىرزا ئاتابەكرىگە قارشى ئەۋەتتى. ئۇمۇ مىرزا ئاتابەكرى بىلەن دۇشمەنلىشىشكە بېلىنى مەھكەم باغلىدى.

ئەلقىسسە، مىرزا ئاتابەكرى يەنە بىر قېتىم يېڭىسارنى پاراكەندە قىلىشقا كەلدى. ئەمىر ئەبدۇلقۇددۇسمۇ كېلىپ مىرزا ئاتابەكرى بىلەن قارشىلىشىش ئۈچۈن، يۇزمۇ يۈز بولۇپ جەڭ قىلىشتى. قاتتىق تاقابىل تۇرۇپ نۇرغۇن جەڭگى - جېدەللەردىن كېيىن، ئەمىر ئەبدۇلقۇددۇسقا شىكەستە يەتتى. گەرچە ئۇنىڭ لەشكىرى مىرزا ئاتابەكرىنىڭكىدىن كۆپ بولسىمۇ يېڭىلىشكە قاراپ يۈزلەندى. شۇ سەۋەبتىن ئەمىر ئەبدۇلقۇددۇس خىجالەت بولۇپ، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا بارالمىدى. شۇ يەردىن ئۈدۈل ئۆزىنى شاھناز تەرەپكە ئېلىپ، بەدەخشان يولىغا چۈشتى. ئۇچ يۈز كىشى بىلەن مىرزا سۇلتان مەھمۇدنىڭ ھۇزۇرىغا باردى. سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئەمىر ئەبدۇلقۇددۇسقا كۆپ ئىززەت - ئىكراملارنى قىلدى ۋە قۇندۇز ھەم بەدەخشانىنىڭ چوڭ ۋىلايەتلىرىدىن بىرى بولغان خاست ۋىلايىتىنى ئۇنىڭغا بەردى. ئەمىر ئەبدۇلقۇددۇس ئۇ ۋىلايەتتە كۈتۈر كۈپپارلىرىنىڭ قولىدا شېھىت بولدى.

دېمەك، ئەمىر ئەبدۇلقۇددۇس بەدەخشانغا كەتكەندىن كېيىن، مىرزا ئاتابەكرىنىڭ كۈچى تېخىمۇ زورىيىپ كەتتى. چۈنكى ئۇ ھىيلە - مىكىر ئىشلىتىپ مىرزا مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ ھۇزۇرىدىن چوڭ - چوڭ ئەمىر ۋە سەردارلارنى ۋە ئىشەنچلىك كىشىلەرنى ھەيدەپ چىقارغۇزغانىدى. ئەمىر ئەبدۇلقۇددۇسقا شىكەستە يەتكەنلىكى تۈپەيلىدىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئىشلىرىدا كۈندىن كۈنگە ئىلگىرىلەش قالمىدى. جەمال ئاغىچىمۇ قىلغان ئىشلىرىغا كۆپ پۇشايمان قىلغان بولسىمۇ پايدىسى بولمىدى. ئاخىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا پىيادە ۋە ئاتلىقلاردىن بولۇپ ئوتتۇز مىڭغا يېقىن كىشىنى تەييارلاپ مىرزا ئاتابەكرى ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى. مىرزا ئاتابەكرى ئۈچ مىڭ كىشى بىلەن چىقىپ قارشى سەپ تۈزدى. قاتتىق جەڭ قىلىشتى. ئاخىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تەرەپ يېڭىلىشكە باشلىدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا يېڭىلگەن ۋە پاراكەندە ھالدا قەشقەرگە يېنىپ كەلدى ۋە بۇ ئەھۋالنى بۇزرۇكۋار تاغىسى يۇنۇسخانغا ئەرز قىلىپ مەدەت تىلىدى. خان ئون بەش مىڭ كىشىنى ئىلغاپ، تاغلىق شەپقىتىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن، ئۆزى لەشكەر باشلاپ، مىرزا ئاتابەكرى ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىمۇ لەشكەر تارتىپ بېرىپ خان بىلەن بىللە يەكەنگە يۈزلەندى.

مىرزا ئاتابەكرى يەكەن قەلئەسىگە كىرىپ سېپىلنى قوغدىدى. خان يەكەن قەلئەسىنىڭ شەرق تەرىپىگە چۈشتى. ئەتىسى مىرزا ئاتابەكرى قەلئەنىڭ سىرتىدىكى مەھەللىگە پىيادە ۋە ئاتلىقلاردىن بولۇپ، ئۇچ مىڭ لەشكەر بىلەن چىقتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئەمىر سەيىد ئەلىنىڭ ئەمىرلىرىنىڭ ۋە باھادىرلىرىنىڭ پەرزەنتلىرى ئىدى. ئەمما مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بۇلاردىن بىخەۋەر ئىدى. مىرزا ئاتابەكرى ئۇلارنى يېغىپ توپلىغانىدى. مىرزا ئاتابەكرى بۇ ئۇچ مىڭ جەڭگىۋار لەشكەر بىلەن خانىنىڭ لەشكىرىگە ھۇجۇم قىلدى ۋە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا قارىماستىن خانىنىڭ ئۈستىگە باستۇرۇپ كەلدى. قاتتىق جەڭدىن كېيىن خان يېڭىلىشكە باشلىدى. خان يېڭىلگەندىن كېيىن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىمۇ ھەر تەرەپتىن پاراكەندە بولۇشقا باشلىدى. ئۇلار ئاخىر بۇ قەدەر كۆپ لەشكىرى بىلەن يېڭىلىپ قاچتى. يۇنۇسخان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن: «مەن مىرزا ئاتابەكرىنى سەل چاغلاپ، ئاز لەشكەر بىلەن كېلىپ قاپتىمەن. بۇ يىل سەۋر قىلىپ ئۆز ۋىلايىتىڭنى ساقلىغىن. كېلەر يىلى زور قوشۇن بىلەن كېلىپ، ئۇنىڭ ئىشىنى تاماملايمەن» دېدى. خان شۇندىن كېيىن موغۇلىستانغا كەتتى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قەشقەردە قالدى.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى